

PROSVETNI DEL

Hrastovec, grad, Prometej, štukaturni relief
(1. pol. 18. stol.)

Štuk

Fr. Stelè

Štuk je prastara stroka dekorativne umetnosti, ki jo je poznala že klasična antika. — K novemu življenju ga je vzbudila konec srednjega veka renesansa in ga porabljala prvotno v antičnem zmislu za nevsiljivo plastično dekoracijo ploskev; svoj novodobni, od antike neodvisni precvit pa je doživel v baroku, najprej v Italiji, potem ga je pa ta slog razširil s seboj po vsi zapadni Evropi, kjer je ustvaril v XVII. in XVIII. stoletju svoja največja dela po cerkvah in razkošnih gradovih. Te dve stoletji predstavljata zlato dobo zapadnoevropske štukaturne umetnosti.

Barok je bil bolj kot katera druga stilska doba usmerjen na to, da ustvari z vsemi razpoložljivimi umetnostnimi in dekorativnimi strokami enotno umetnino, za katero mu je podlaga arhitektura, sredstvo pa, ki uglaša vse elemente v enoten akord, slikovitost, patetična razgibanost in skrajno stopnjevanje vseh aktivnih sil. Pri dosegi tega svojega bistvenega značaja se je poleg drugih strok, katerih vsako je stopnjeval do viška patetike in slikovitosti, v obilni meri poslužil prilagodljivega, gibkega štuka, brez katerega bi bila nemogoča brezhibna premostitev prehodov med polji dejstevovanja raznih likovnih in dekorativnih strok. Tako je postal štuk z iluzionističnim slikarstvom in patetično plastiko vred eden izmed temeljev baročne harmonije, pogosto v zvezi s slikarstvom vred celo njen glavni nosilec. Eno najobičajnejših in najplodonosnejših torišč je našel na stropih in

obokih razkošnih stavb. Njegova naloga je bila od začetka vokvirjati, deliti viseči strop od statičnega, podpirajočega dela stavbe. Nadalje posebno delitev stropne ploskve in vokvirjanje slik na njem. Marsikako tradicionalno potezo je pri tem prevzel od starejšega, pozneje sebi vzporednega kasetiranega stropa, s katerega barvnostjo ali plastično rezbarijo je odslej tekmovala njegova navadno bela, a zato v danem miljeju tem odličnejša plastika. Pogosto si je nadel v zmislu skrajne patetike in iluzionističnih tendenc baroka tudi nalogo, da je prevajal od arhitekturnih in plastičnih delov prostorne lupine k slikanim, često tako rafinirano, da je bila meja med trodimenzionalnima strokama in dvodimenzionalnim slikarstvom popolnoma zbrisana, prehod od materialne, na zemlji stoječe, nepodvižne mase k slikani, do najvišjih nebesnih sfer vodeči iluziji v zračnih globinah se razvijajoče vizije tako popolno, da se zdi, da se je nebo odprlo in so arhitekture zrastle v višine, ki segajo do njegovih nedoglednih, z oblaki prepreženih sfer. Vzporedno z razvojem stila v prostotektonski smeri se tudi elementi štukaturne dekoracije spreminjajo; namesto prvotnih okvirov, sadnih in cvetnih vencev in angelskih glavic nastopajo novi svobodnejši elementi, trakovi, trtje, fantastične oblike okvirov in prevedejo končno v popolnoma nov svet oblik, v katerem je vodilni element prilagodljiva, fantastično neprestano obliko izpreminjajoča »rocailles«, školjčni motiv značilen za slog srede XVIII. stoletja, tako zvani rokoko. Semtertja poprej naravnost visoka plastičnost in figuralika štukaturnega reliefa se sedaj definitivno nadomesti s ploskovitim preprežanjem stene, z zabrisevanjem vseh tektonskih mej med posameznimi arhitekturnimi členi, in se veže z naravnost nečuvveno fantastiko neprestanega variiranja vedno enega, na videz enoličnega motiva. Po rokoku velika vloga štuka v zapadnoevropski umetnosti polagoma preneha; njegova elementarna sila, ki je v dobi precvita pri njem tako bujna, sedaj vidno ugaša; uporabljajo ga sicer kot običajno pomožno, dekorativno stroko vedno, prav do danes; one vodivne vloge pa, ki jo je imel v baroku, pozneje ni več dosegel.

Štuk se izdeluje iz zmesi peska, apna in gipsa; pri finejšem marmornem štuku pa nadomesti gips marmorov prah. Njegova površina se, dokler je vlačena in se ne strdi, bosira, modelira, oblikuje ali kar prosto s prsti ali pa s posebnimi bosirnimi paličicami, podobno kakor se obdeluje vosek in sorodne lahko se oblikujoče tvarine. Razume se samo po sebi, da je treba narediti pri močno reliefnih ali celo plastičnih delih primerno jedro.

V Sloveniji se nam je ohranilo iz dobe precvita te umetniško dekorativne stroke precej in

deloma prav lepih spomenikov, ki so pa ostali do sedaj skoro neopaženi in neocenjeni. Naš namen je, da opozorimo na njihove kvalitete in vzbudimo zanimanje za to ne najnepomembnejšo spomeniško skupino naše umetniške posesti. Naš namen ni, podati izčrpen seznam teh spomenikov, ampak le opozoriti na glavne in najbolj značilne med njimi.

Kolikor nam dosedanje poznanje spomeniške posesti naše domovine dovoljuje sklepati, se baročna štukaturna umetnost pojavi v naših deželah nekako v sredi 17. stoletja. Značilno je n. pr., da ima velika dvorana z dragocenimi slikami iz začetka 17. stoletja v stari grofiji v Celju tradicionalen lesen plafond, v katerem prevladujejo velikanski vložki iz platna, o štukaturi pa tu še ni nobenega sledu. Od srede 17. stoletja do nekako l. 1780. pa se nam je ohranila prav lepa serija štukatur v cerkvah in posebno v gradovih. Kolikor so nam znana slučajno imena štukaterjev, ki so delovali v naših deželah in kolikor lahko sklepamo iz oblikovnega značaja spomenikov, mislim, da ne pretiravam, če trdim, da so pretežno večino naših štukatur, čeprav ne vseh, ustvarili Italijani. Gotovo pa je, da so se v 18. stoletju ob njih, kakor v iluzionističnem slikarstvu, kiparstvu in arhitekturi, tudi v ti stroki udejstvovale zrele domače moči. Velika, vzporedno ti stroki v ostali Evropi se razvijajoča struja je rodila pa tudi preprosti štuk, izvršen po zidarjih iz ljudstva v malih kmečkih cerkvah. Za njegovo oblikovanje so navadno porabljali male modelčke, s katerimi so v vlačno, na svoje mesto nanešeno maso vtiskavali oblike. V ti tehniki so pogosto posnemali v 2. polovici XVII. in tudi še v XVIII. stoletju v sicer čisto baročnih stavbah gotška rebra in sklepnike, za kar opozarjam n. pr. na cerkev v Nemškem Rovtu v Bohinju ali prezbiterij v Rodinah na Gorenjskem. Kot na posebno zanimiv primer folkloristične štukaturne ornamentike pa opozarjam na dekoracijo ladje cerkve v Lisičjem pri Pilštajnu.

Kar se pa plemenitega štuka pri nas tiče, ga lahko razdelimo v več skupin, po katerih si hočemo ogledati naše spomenike.

Najbogatejša je izrazita baročna skupina, za katero je značilen strop refektorija minoritskega samostana v Ptuj. Njeni spomeniki segajo od srede XVII. stoletja do nekako 1730 in se, kakor bomo videli, časovno deloma krijejo z deli druge skupine. Značilni so za to prvo skupino tektonsko jasni okviri, posnemajoči listne vence, na drugi strani prilagodljivi, v obrisu zelo živahni hrustančasti in deloma »stročni« ornament, dalje cvetni venci, sadni obeski, pri cerkvenih dekoracijah krilate angelske glavice, pri svetnih pa nagi otroci, tako zvani putti in tudi cele plastične figure, katerih deli segajo pri bogatih izdelkih naravnost svobodno v prostor, kakor n. pr. v dvorani gradu na Štatenbergu pri Mákolah.

Eden najstarejših datiranih spomenikov je dekoracija kupole in sten kapele sv. Frančiška Ksaverija iz l. 1669. pri sv. Jakobu

v Ljubljani. Poleg značilne, konstrukciji kupole se prilegajoče dekoracije in značilnih krilatih angelskih glavice so posebna odlika tega dela plastične kariatide. Sorodno, a ne tako bogato je okrašena kapela sv. Antona, prizidana minoritski cerkvi v Ptuj, iz l. 1677. Od cerkvenih spomenikov konca 17. stoletja omenjam bogato figuralno okrašeni kor v Veliki Nedelji in fasado minoritske cerkve v Ptuj (slika str. 105.) Ohranjen je samo večji del od tal do glavnega ogredja, dekoracija atike pa je prenovljena z rokoko-ornamentiko. Ta fasada nam odkriva vse rafinirane dekorativne kvalitete te stroke. Pred steno fasade stoje štirje tričetrtinski stebri, ki nosijo močni arhitrav. Vsa stena med temi stebri je predrta z okni in dolbinami, okrašena s štukaturnimi figurami in okrog pokrita s štukaturno ornamentiko, kar povzroča, da impozantna stebriščna arhitektura sama še bolj pride do veljave.

Med svetnimi spomeniki te dobe je bil na enem prvih mest nekdanj pač tudi grad, sedanja kaznilnica v Begunjah (sl. str. 119.) Kljub temu, da je potres uničil velik del štukaturnega okrasja te palače, posebno njegov najbogatejši del v dvorani, kjer je sedaj kapela, nas ta stavba še danes zadivi vsled razsežnosti štukaturnih stropov in svodov (stopnišče, zakristija, lovska soba) in vsled motivnega bogastva dekoracije, ki se družijo s slikami. — Biser svoje vrste je tako zvana štukaturna soba v gradu Bokalce iz okoli 1675—84, kjer se vpletajo v običajno ornamentiko plastični putti, grbi, sadni obeski in keramični reliefi z letnimi časi in drugimi prizori. — Majhna, a zelo lična je štukatura kapelice v gradu v Polhovem gradu in male dvorane v gradu Grm pri Novem mestu, kjer drobno okrašeni okviri obdajajo slike in polja s sadnimi obeski, putti, školjkami, rozetami in košaricami s cvetjem. Veliki, po razdelitvi dekoracije izredno plemeniti strop dvorane v gradu v Mariboru je okrašen s slikami štirih letnih časov in vojen (velika srednja slika je približno za sto let mlajša od postanka celotne dekoracije); štukatura vsebuje poleg navadnih okvirnih in krasilnih motivov putte s cvetjem in kariatide, ki prehajajo spodaj v spiralno zavite rastlinske motive (sl. str. 97). — Prav iz začetka 18. stoletja je strop refektorija minoritskega samostana v Ptuj (priloga 5) in več drugih, preprosteje okrašenih prostorov v istem samostanu. Strop refektorija vsebuje polja s slikami iz življenja sv. Petra in Pavla; posebno bogati so okviri srednjih polj, med stranskimi okviri pa se nahajata po dva in dva putta. Lep strop ima tudi dvorana mariborskega magistrata. Vse te spomenike pa presega dekoracija gradu Štatenberg, ki je eden najlepših arhitekturnih spomenikov Slovenije. Sezidal ga je po naročilu Dizme grofa Attemsa med leti 1720.—40. arhitekt Comesini kot pravokotno, okrog velikega dvorišča razporejeno palačo z močno poudarjenim fasadnim delom, kjer se nahajajo odlični prostori. Vsi prostori tega gradu (okrog 40 sob)

so okrašeni s štukaturami in mnogi s freskami mitološke vsebine. Višek pa predstavljata velika dvorana, ki sega v višino skozi dve nadstropji, in kapela, katere kupolo je žal že v naši dobi uničil požar. Pri obeh se štukaturna dekoracija prilaga tektonski strukturi obeh stropov, polja vmes pa so bogato poslikana (slikar Joannecky). Da ta dva stropa kljub poznemu postanku pripadata še prvi skupini štukatur pri nas, je jasno, posebno če pogledamo kupolo kapele (sl. str. 99) z značilnim tradicionalnim listnim vencem na okviru, krilatimi angelskimi glavami in visečimi listnimi venci. Sistem dekoracije je pri stropu dvorane (sl. str. 107) v bistvu isti, vendar bogatejši po obdelavi detajlov. Viseči venci so to pot iz sadja in se koketno prepenjajo preko slikanih polj. V oglih je kandelabrška dekoracija iz akantovih listov, tvorečih neke vrste vaze, na katerih robovih sede nage osebe, ki jim noge segajo deloma prosto v zrak, z rokami pa držé nad akanti vence s plastičnimi doprskimi figurami; na vrhu vencev pa sedi po ena ptica, od katere izhajajo omenjeni sadni venci na vse strani.

Drugo skupino tvorijo štukature z novimi elementi, ki se pojavijo poleg tradicionalnih kmalu na začetku 18. stoletja in tvorijo v mnogem oziru prehod v rokoko. Tradicionalne angelske glavice in venci ter močno plastični okviri izginejo, vsa dekoracija je mnogo bolj ploskovita, sadni obeski niso redki, največjo vlogo pa prevzame previjajoči se trak, ki kombiniran z rastlinskimi, močno prestiliziranimi elementi tvori okvire in sploh ogrodje ornamentike; zraven njega ima vodilno vlogo gosto razpredena, stilizirana listna ali tudi precej naturalistična vejna trta, ki drobno, a zmerno ploskovito prepreza ploskve. Eden prvih spomenikov tega sloga so štukature dominikanskega refektorija in cerkvene fasade ter nekaterih soban gradu v Ptujju. Dekoracija refektorija vokvirja slike, sicer pa gosto prepreza ploskve. Vsebuje še tudi angelske glavice, zlasti pa doprsne reliefne podobe dominikanskih svetnikov. Zelo zanimiva je v primeri z minoriško fasada dominikanske cerkve (sl. str. 105), ker izraža na svoj način isto dekorativno misel kot ona. Arhitektura fasade obstoja tu iz plitvih, širokih pilastrov, stena vmes je zopet uničena po dolbinah s plastičnimi dominikanskimi svetniki iz štuka, vse ostale ploskve pa so gosto pokrite z listnato ornamentiko, tako da mogočna arhitektura stoji v vsi svoji moči kakor pred drobno ornamentiranim zastorom. Zaradi močno razvitega pasnega motiva je značilna ornamentika svodov cerkve pri sv. Petru pri Mariboru. Lep, z bogato Voglovo slikarijo kombiniran spomenik tvori cerkev v Rušah (1728—35). — Neprekošana po ubranosti prostorne dekoracije, ki obstoja iz fresk, štukatur in oltarjev iz štukaturnega marmorja, je notranjščina cerkve sv. Roka nad Šmarjem pri Jelšah (1738), katere štukaturna dekoracija se že močno približuje rokokoju. Spomenik svoje vrste v ti skupini je grad Hrastovec pri

št. Lenardu v Slovenskih goricah. Razen običajnih dekorativnih štukatur ima v par odličnejših prostorih poleg zanimivih slik umetniško zelo visoko stoječe fine reliefe, predstavljajoče štiri letne čase, mitološke scene in dr. (Sl. str. 114.) Brez primere z drugimi, meni dosedaj pri nas znanimi štukaturami je okras soban v gradu Branék pri Ljutomeru, ki vsebuje reliefne scene; posebno mični so prizori z orientalskimi motivi in mitološkimi prizori. Nastala je ta dekoracija proti sredi 18. stoletja.

Tretjo skupino tvorijo izrazito rokokoške štukature srede XVIII. stoletja, katerih posamezni primeri niso ravno redki (n. pr. okviri na svodu župne cerkve v Šmarju pri Jelšah). Med bogatejše zastopnike te skupine spada grad Brdo pri Kranju, ki ima bogato okrašeno kapelo in več sob. Kljub netektonski kompoziciji te ornamentike same na sebi, za katero je značilen in lep primer rešitev opla na stropu v eni izmed sob v gradu Brdo (sl. str. 117), pa je ta dekoracija v reliefu zelo zmerna in samo prepreza dane ploskve, ne da bi jih oropala njihovega značaja kakor bogato plastična baročna. Eden najbogatejših rokokoških štukaturnih spomenikov je pač stopnišče gradú v Mariboru, ki je prostorninsko izredno mikavno, njegove stene so preprežene z rokoko-ornamenti, ograje stopnic pa z bogatim polnoplastičnim okrasom iz vaz in raznih alegoričnih figur.

Iz zadnje dobe štukaturne umetnosti, ko se rokoko združi z novimi klasicističnimi elementi, vzcvete ta stroka pri nas še enkrat okoli 1780 v zelo odličnem primeru, v stopnišču Virantove hiše na trgu sv. Jakoba v Ljubljani. Poleg rokokoških motivov, ki tvorijo bogate kartuše na vrhu stopnišča, je tu posebno razvit venčni motiv, značilen za tako zvani copf-slog. Glavno bogastvo te odlične prostorninske dekoracije se osredotoča vrhu stopnišča pod kupolo s Herrleinovimi slikami, kjer se nahaja vrhu ovalnega pilona, okrog katerega se od spodaj gor vijejo stopnice, lepa štukaturna vaza z dvema kačama. Iz nekako iste dobe je štukaturna dekoracija (okviri) sten dvorane v škofijskem dvorcu v Ljubljani. Tu prevladuje povsod motiv copfovega venca in je izginila zadnja sled rokokoške tradicije. V ti obliki je več ko stoletna tradicija štukature pri nas koncem 18. stoletja tudi izumrla.

Uvodoma smo omenili štukaturni marmor, ki so ga tudi v Sloveniji pogosto porabljali posebno za oltarje ali kake druge bolj odlične predmete notranje opreme. Štukaturni marmor je po svojem izrazu skoro enakovreden pravemu marmorju in spada vsekakor med tehnike plemenitih kvalitét. Izmed odličnejših del te vrste v Sloveniji, ki so nastala vsa tekom 18. stoletja, omenjam vso opremo lepe notranjščine cerkve sv. Roka nad Šmarjem pri Jelšah iz okoli 1738, stranske oltarje cerkve pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah in veliki oltar v župni cerkvi v Tunjicah iz okoli 1780, ki je eno največjih del te vrste pri nas.

Štuk je umetnostna stroka, ki se giblje prav na meji med pristnim in nepristnim. Ravno novejša doba je njemu sorodne surogate, n. pr. kot nepristno okrasitev fasade, močno gojila in tudi štuk sam nekoliko diskreditirala. Baročni štuk pa nas nepobitno potrди o nespornih kvalitetah te stroke in reči moremo, da tvori v spomenikih razkošne svetne arhitekture v Sloveniji, ki je po večini oropana svoje ostale prvotne opreme, ravno štuk eno prvih odlik in s fresko vred zadnji ostanek nekdanjega razkošja.

Problem slovenske izobrazbe

Franjo Čibej

c) A nova koncentracija in preorientacija je nujna še iz dveh nadaljnjih razlogov: nismo samo historično preobremenjeni, nevarnost je, da sploh ne pridemo več do prave kulture in izobrazbe, če se ne preokrenemo in obrnemo od splošnega materialnega napredka in gole politične usmerjenosti zopet nazaj v duhovnost in duhovno kulturo. Kajti žalostno dejstvo je, da je naša kultura v zadnjih desetletjih kar neopazeno splahnela, se formalizirala in poplitvila v samih političnih geslih in zunanostih, da je prišla v akutno krizo in da treba novih življenjskih impulzov, če nočemo zgubiti vsega, kar je bilo vrednega.

Druga točka, ki nas navaja k novi koncentraciji, pa je dejstvo, da stavi naša doba prav danes celo vrsto vprašanj in nalog, ki jih treba rešiti. Danes je treba izobraziti najširše plasti in sloje našega naroda, danes so aktualna nekatera vprašanja socialno-gospodarskega in kulturno-političnega značaja, da ni mogoče iti molče preko vsega tega, temveč je živa potreba, iz vseh teh kulturnih in življenjskih smeri najti novo enoto in določeno smer. Zato je tudi iz tega drugega razloga koncentracija in stvoritev novega ideala izobrazbe potrebna. Katera so ta važna vprašanja, kako jih treba rešiti, koliko se tičejo našega problema slovenske izobrazbe, bomo še videli. Vse to spada k naši kulturni bilanci. A najprej moramo podati prvo točko ter izkazati v par značilnih potezah krizo in akutnost krize, v katero je prišlo naše duhovno-kulturno življenje v zadnjih desetletjih.

Nehvaležna je naša naloga, če naj kritiziramo našo dosedanjo kulturo. Nešteto krat je bilo že povedano, da v njej ni bilo več pravega življenja, da je vse polno form in navad in zunanosti, ki jih ne moremo več napolniti z življenjem. Da so se forme odločile od živega organizma in da prazne vise v zraku, ter da ni več duha, ki bi prihajal iz dušne prostosti. Skolastično smo se učili na pamet nekaj, kar je bilo v preteklosti; v ničernem ogledovanju samega sebe je bilo osredotočeno vse, kar že itak ni bilo gola strast in filistrska gesta. Morala je bila napisana že za vsak slučaj in izprijeno je stikala po skrivnih

Brdo pri Kranju, grad, štukatura (sr. 18. stol.)

kotičkih bojzljivih in majhnih duš; tudi religija je izgubila svoje žarišče, ni bila več solnce, ki bi iz njega izhajali topli žarki božjega življenja, bila je postala umeten stvar, kjer so bili vsi elementi po sili privezani na brezbarvno krožno središče.

Ivan Cankar je s sarkastično gesto udaril po našem trhlen slovenskem telesu, pokazal je vso nečistost naših src, vse cagovstvo in vso ogabno brezkrvno-utilitaristično moralo naših ljudi. Pokazal je, kako je najlepša ideja in beseda lahka fraza, če je vzrastla iz lažnivega telesa. Mislimo, da imamo vsi Cankarja še v dobrem spominu. Bolj važno je, da se zavedajmo tega, kar velja tudi za nas in naše življenje. Če hočemo označiti nekatere take poteze, bi se dale razbrati tele: V našem dosedanjem življenjskem nazoru je preveč naturalističnega pozitivizma. To se pravi, nismo bili zadovoljni, da so se eksaktne pozitivne vede razvile do viška, pozitivističen je postal ves naš življenjski nazor, pozitivizem je prešel tudi v metafizična in religiozna vprašanja, v probleme zadnjega zmisla in vrednosti človeškega duha vobče. Kvazi-znanstveno mišljenje je prekoračilo svoje meje, nadomestilo metafiziko in religijo, sploh celotno duhovno-vredno eksistenco. Jasno je, da je moralno duhovno življenje prenehati in posledica tega je bila brezbriznost duha in indolenca. Da navedemo zgled: Ali res mislimo, da pridemo do religioznega pojma o Bogu, če prirodoslovno sklepamo iz poljubnega fizičnega pojava na motor, ki giblje ves svet, ali na najbolj zamotane fizikalne zakone, ki so čisto teoretične fikcije in nimajo z religiozno-duhovno